

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

KEREITE YA 12

SESOTHO PUO YA LAPENG (HL)

PAMPIRI YA PELE (P1)

HLAKOLA/TLHAKUBELE 2018

MATSHWAO: 70

NAKO: Dihora tse 2

Pampiri ena e na le maqephe a 11.

DITAELO HO MOHLAHLUWA

1. Pampiri ena e arotswe DIKAROLO TSE THARO, e leng:

KAROLO YA A:	Tekokutlwisiso	(30)
KAROLO YA B:	Kgutsufatso	(10)
KAROLO YA C:	Dibopeho tsa puo le ditlwaello tsa tshebediso ya puo	(30)
2. Bala ditaelo TSOHLE ka hloko.
3. Araba dipotso TSOHLE.
4. Qala KAROLO E NNGWE le E NNGWE leqepheng LE LETJHA.
5. Seha mola qetellong ya KAROLO E NNGWE le E NNGWE.
6. Nomora dikarabo tsa hao jwalo ka ha dipotso di nomorilwe pampiring ya dipotso.
7. Tlola mola dipakeng tsa dikarabo tsa hao.
8. Tsepamisa maikutlo haholo mopeletong le popong ya dipolelo tse nepahetseng.
9. O eletswa ho sebedisa nako ya hao ka mokgwa ona:

KAROLO YA A:	Metsotso e 50	
KAROLO YA B:	Metsotso e 30	
KAROLO YA C:	Metsotso e 40	
10. Ngola ka mongolo o makgethe mme o balehang.

KAROLO YA A: TEKOKUTLWISISO**POTSO YA 1**

Potsong ena o nehlwe mefuta e mmedi ya ditema. Bala tema e nngwe le e nngwe ka hloko o nto araba dipotso tsohle tse hlahang tlasa tema ka nngwe.

Bala tema ena e latelang, mme ha o qetile o arabe dipotso tse e latelang.

TEMA YA A**JWALE KE NAKO YA HO ILA KWAE**

1	Afrika Borwa e ile ya thoholetswa ke lefatshe ha e ne e kenya tshebetsong kgetlo la pele 'Molao wa Taolo ya Kwae' ka 1993. Kaha moporofeta ha a bokwe ha habo, kwano lapeng, borakgwebo ba bile lesisitheho mme ba seholla mohato oo.	
2	Afrika Borwa e boetse e tswile letsholo. E ipiletsa ho setjhaba ho ila kwae, kapa ho katla sekgahla sa ho tsuba. Ena e ntse e le kgoeletso yane ya ngwaholakola. Kajeno lefatshe lohle le kgema mmoho le Afrika Borwa letsholong lena.	5
3	Monongwaha Mokgatlo wa Lefatshe wa Bophelo bo Botle (<i>World Health Organisation</i>) o ile wa hlwaya letsatsi la 31 Motsheanong e le lona la ho ila kwae, bonyane ho emisa ho tsuba letsatsi le le leng feela. Maikemisetso ke ho kgina sekgahla seo batho ba tsubang ka sona. Phephetso eo mebuso e tobanang le yona ke ho bona kamoo batho ba tsubang ba sa elellweng tsietsi eo ba ipiletsang yona. Kwae e kotsi!	10
4	Diphuputso tse sa tswa etswa di sibolla hore 'dimilione tse robedi tsa batho ba baholo Afrika Borwa di tsuba disikarete tse dibilione tse mashome a mabedi a metso e supileng ka selemo.' Ebe dipalopalo tsee di bolela eng?	15
5	Dipalopalo tse hlahiswang ke diphuputso tsena, di bontsha kamoo kwae e amang bophelo bo botle hampe kateng. Ho tsuba le sekgahla seo ho tsujwang ka sona naheng ena, di na le kgahlamelo e mpempe bophelong bo botle. 'Ho tsuba ho eketsa kotsi ya ho hlaselwa ke lefu la pelo, kankere ya matshwafo, <i>nyumonia</i> , ho be ho boele ho eketse habedi kotsi ya ho ba le lefu la lefuba,' ho realo Profesara Richard van Zyl-Smit wa Yunibesithi ya Motsekapa. O bolela hore 50% tsa batho ba tsubang di hlokahala pele ho nako ya tsona – dilemo tse leshome le metso e mene pele ho nako ya tsona.	20 25
6	Leha sekgahla seo ho tsujwang ka sona se theohile Afrika Borwa (se tloha ho 33%, mme se theohetse ho 21%), ho bonahala palo ya Maafrikaborwa a tsubang e sa ntse e le hodimo haholo: batho ba baholo ba dimilione di 8 ba tsuba disikarete tse dibilione di 27 ka selemo. Sekgahla sena sa ho tsuba se phahame haholo Kapa Bophirimela; 42% tsa banna di a tsuba mme mosadi a le mong ho ba bane o a tsuba. Tlwaelo ya ho tsuba e qala botjheng, mme hangata bana ba ditsubi ba atisa ho ba ditsubi le bona ke ka hona Sesotho se reng, 'Ngwana lekgala o tsamaya ka lekeke.'	30

7	Phuputso e nngwe e entsweng ke ba ha <i>Heart Foundation of Southern Africa</i> e hlahisa ha e le bonnyane Mafrikaborwa a 44 000 a hloka halang ka mafu ao ho fumanehang a na le kamano le ho tsuba. E qaqisa hape hore ke motho a le mong ho ba bane ya hloka halang ka lefu le bakwang ke kwae. Ditsebi di re ho tsuba ho amahanngwa le mafu a 4 000 a mofetshe naheng ena.	35
8	Ditsebi di re ho na le bopaki bo supang hore ho tsuba ho baka bofuma, hape ho eketsa lengope le seng le ntse le le teng dipakeng tsa barui le mafutsana. Tekolo e ileng ya etswa ke ba ha <i>Human Science Research Council</i> ka selemo sa 2016 e bontsha ha ho tsuba ho katla tswelopele. E supa ha ho na le ditsubi tse dimilione tse 2.3 malapeng ao mmuso o a tshehetsang ka ditjhelete kgwedi le kgwedi. E re ditsubi tsena di sebedisa R300 ka kgwedi ho reka sikarete. Ha ho akaretswa tjhelete ya tsona kaofela, ho fumaneha hore di sebedisa dimilione tse 700 ka kgwedi ho reka kwae. Tjhelete ena e ne e lokela ho sebedisetswa kgodiso le tlhokomelo ya bana bao e ba reretsweng. Ho na le hore ba amohelang tjhelete ena ba e sebedisetse tlhokomelong ya bana bana, 'ba a e kubeletsa'. Ke ka hona bana ba bangata ba tswang malapeng ana ba bonahalang ba se na phepo e ntle. Tshenyo e kgolo e bakwang ke kwae.	40 45 50
9	Afrika Borwa jwalo ka dinaha tse ding tsa lefatshe, e lokela ho fokotsa sekgahla sa ho tsuba. Mmuso o lokela ho laola ho fumaneha le ho tsujwa ha kwae. Ke ka hona kwae, ka molao, e lokelang ho rekwa ke ba baholo feela – ba dilemo tse seng ka tlase ho tse 18. Hona ho kenyetsa polokeho ya setjhaba, se se ke sa hahlamelwa ke mosi wa kwae ha ho tsujwa. Ke kahoo mmuso o kentseng thibelo ya ho tsubela dibakeng tsa setjhaba. Dibaka tse bulehileng tsa ho tsubela, ho etsa hore theko ya kwae e be thata, diphuthelo tse sa kgahliseng tsa kwae mmoho le lekgetho le boima kwaeng kaofela tsena ke ditsela tseo mmuso o di sebedisang ho tsietsa phumaneho ya kwae. Ho tiisa melao le ho laola tsela eo kwae e fumanehang ka yona ke taba e hlokolosi.	55 60

[E fetoletswe le ho hlophiswa botjha ho tswa ho lesedinyana la *The Star* la Motsheanong 30 le 31, 2017]

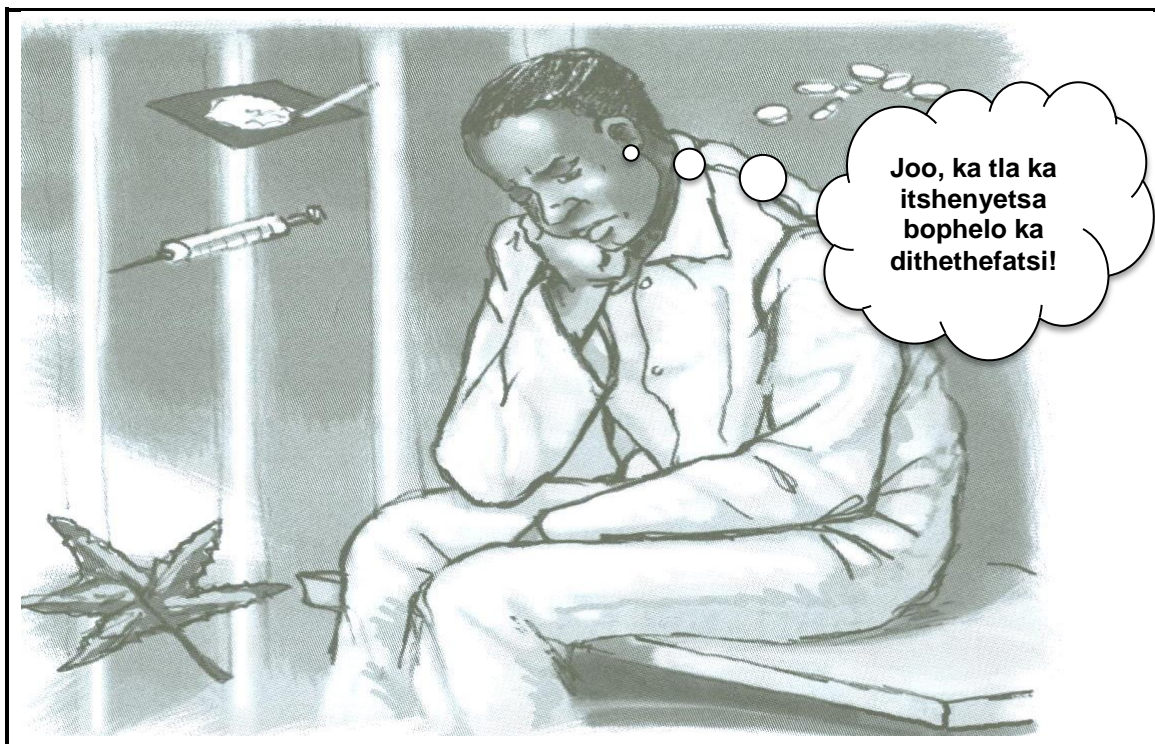
- 1.1 Kgoeletso ee ya ho ila kwae e tobisitswe ho bomang, ho ya ka tema? (1)
- 1.2 Ke mohato ofe oo mmuso o ileng wa itsibola ka wona tekong ya ho laola tshebediso ya kwae Afrika Borwa? (1)
- 1.3 Bolela maikemisetso a mang ao mmuso wa Afrika Borwa o habileng ho a fihlella ka letsholo lena, ntle le a ho ila kwae. (1)
- 1.4 Ebe Mokgatlo wa Lefatshe wa Bophelo bo Botle wona o kentse letsoho ka tsela efe letsholong lee la ho tlhedisa batho kwae? (2)
- 1.5 Ke eng (SERATSWANENG SA 3) e tshwenyang mebuso haholo ka batho ba tsubang? (2)
- 1.6 Hlalosa seo maele ana, 'Ngwana wa lekgala o tsamaya ka lekeke' (SERATSWANENG SA 6) a se bolelang ho ya ka moelelo wa tema. (2)
- 1.7 Na o ka re Afrika Borwa ke pulamadiboho letsholong la ho kgothaletsa setjhaba ho ila kwae? Tshehetsa karabo ya hao. (2)

- 1.8 Molao wa thibelo ya ho tsubela dibakeng tsa setjhaba o tswela setjhaba molemo ofe? (2)
- 1.9 Kotsi e kgolokgolo eo batho ba tsubang ba ipehang ho yona ke efe ho ya ka diphuputso? (2)
- 1.10 Bolela hore polelo e latelang ke Nnete kapa Mafosisa, o be o tshehetse karabo ya hao.
Afrika Borwa e ne e ntse e ile ya etsa kgoeletso ena ya ho ila kwae dilemo tse pedi tse fetileng. (2)
- 1.11 Na ho a amohelaha hore batswadi ba amohelang tshehetso ya ditjhelete tsa tlhokomelo ya bana malapeng, ba e sebedisetse mabaka a bona a kang ho ithekela kwae? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 1.12 Na o dumellana kapa o hanana le qeto e entsweng ke mmuso ya ho rekisa kwae ka theko e phahameng ho feta? Tshehetsa karabo ya hao. (2)

TEMA YA B

Boha tema ena e latelang, mme ha o qetile o arabe dipotso tse e latelang.

TSHABA DITHETHEFATSI O PHELE!

[Setswhantsho se qotsitswe ho tswa ho bukeng ya *Setswana Tota*, SJ Diutloeleng le ba bang, 2006:47]

- 1.13 Fana ka mofuta o le mong feela wa dithethefatsi o hlahellang temeng e ka hodimo. (1)
- 1.14 Ke dintho dife tse PEDI tse bontshang hore monna enwa o teronkong? (2)

- 1.15 1.15.1 Ha o sheba puo ya mmele wa monna enwa, ke eng e o bolellang hore o sithabetse maikutlo? (1)
- 1.15.2 Qolla lentswe ho tswa puong ya monna enwa le nnetefatsang hore o sithabetse maikutlo? (1)
- 1.16 Ha o ne o le monna enwa o ne o ka etsa eng ho lokisa bophelo ba hao? (2)
- 1.17 Hlalosa hore ditaba tsa TEMA YA B di tshehetsa molaetsa wa TEMA YA A ka tsela e jwang. (2)

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KGUTSUFATSO**POTSO YA 2**

Bala ditaba tsa tema ena e latelang, ebe o di kgutsufatsa ka mantswa a hao, o ngola ka seratswana se momahaneng moo o totobatsang mehopollo E SUPILENG ya sehlooho eo motho ya tshwerweng ke Lefu la Tswekere a eletswang ho e fadimehela le ho e latela bakeng sa ho itlhokomela ka tshwanelo.

ELA HLOKO:

O lebeleletse ho etsa tse latelang:

1. Kgutsufatso e be ya mantswa a sa feteng 90.
2. E be mehopollo E SUPILENG ya sehlooho.
3. Ngola ka mokgwa wa seratswana se momahaneng mme o sebedise mantswa a hao ka hohle kamoo o ka kgonang kateng.
4. Bontsha palo ya mantswa ao o a sebedisitseng qetellong ya kgutsufatso ya hao.

TEMA YA C**LEFU LA TSWEKERE**

Diphuputso di bontsha hore batho ba ja mafura, letswai le tswekere ho feta tekano. Hona ho beha maemo a bona a bophelo bo botle tsietsing. Ba hlaselwa ke Lefu la Tswekere. Ho ya ka dipalopalo tse pepesitsweng ke mokgatlo wa Lefu la Tswekere wa Afrika Borwa, Mafrikaborwa a dimilione tse 3.5 a tshwerwe ke lefu lena. Boholo ba palo ena bo tshwerwe ke mofuta wa 2 wa lefu lena.

Lefu lena la Tswekere le ka laolwa ka ho itlhokomela ka tshwanelo. Mokudi a ka phela nako e telele, ha feela a itlhokometse. Lefu lena le mofuta e mmedi, mofuta wa 1 le wa 2 mme ha le laolwe ka ho tshwana. Mokudi a tsebe mofuta o mo tshwereng hore a tsebe ho itlhokomela ka tshwanelo.

Bongata ba mafura mpeng bo ama tshebetso ya insulin mmeleng. Mokudi a theole boima ba mmele le ho boloka mmele o itekanetse hantle. Hona ke mosebetsi o boima. Ho boloka mmele o le hantle, leka ho fumana hore ke dijo dife tse loketseng mmele wa hao.

Dijo tse nang le setatjhe se sengata, tse kang bohobe ba folouru e tshweu, borotho bo bosweu, papa, setampo, ditapole le tse ding ha di a lokela ho jewa ka bongata. Mokudi a je tse lekanyeditsweng. Ho e na le hore motho ya nang le Lefu la Tswekere a je borotho bo bosweu, o lokela ho ja bohobe bo ditlheberetsi hobane bona bo kena butle mmeleng, mme bo thibela madi ho etsa dikaqa.

Dijo tse nang le mafura a mangata a diphoofolo a kang botoro, ha di a loka. Mokudi wa lefu lena a je dijo tse nang le mafura a mangata a dijalo tse kang majarine. Motho wa Lefu la Tswekere o lokela ho ja disalate tse ngata ho feta dijo tsa setatjhe. A nwe metsi a mangata le ho ja ditholwana tse pedi kapa tse tharo ka letsatsi empa a se ke a fetisa palo eo. Kaha lefu lena ha le phekohe, tlhokomelo e tswileng matsoho e a hlokeha ha motho a e na le lona.

[E qotsitswe, le ho lokisetswa tlhahlobo ho tswa ho makasineng wa *BONA*, Tlhakubele, 2017:68–69]

KAROLO YA C: DIBOPEHO TSA PUO LE DITLWAELO TSA TSHEBEDISO YA PUO

POTSO YA 3: PAPATSO

Bala le ho boha papatso ena e latelang ebe o araba dipotso tse thehilweng hodima yona.

TEMA YA D

STANDARD BANKA
Qoba mela e melele le ditshenyelo tse ding ka ho banka ka founu ya hao.
RE HATELA PELE

Ena ke e nngwe ya ditshebeletso tse sa lefelloweng e rereitweng lona batjha.
Standard Banka.
Ha o lefe letho ha o romela tjelete kae kapa kae, mme e fihla ka ho panya ha leihlo. Phema maeto le mela e melelele.

Standard Bank

RE HATELA PELE

[E qotsitswe, le ho lokisetwa tlhahlobo ho tswa ho makasineng wa *Drum*, Phato; 2016]

- 3.1 Nehelana ka lepetjo leo kgwebo ena e le sebedisang. (1)
- 3.2 Bolela seo kgwebo ena e se bapatsang ka papatso ena. (1)

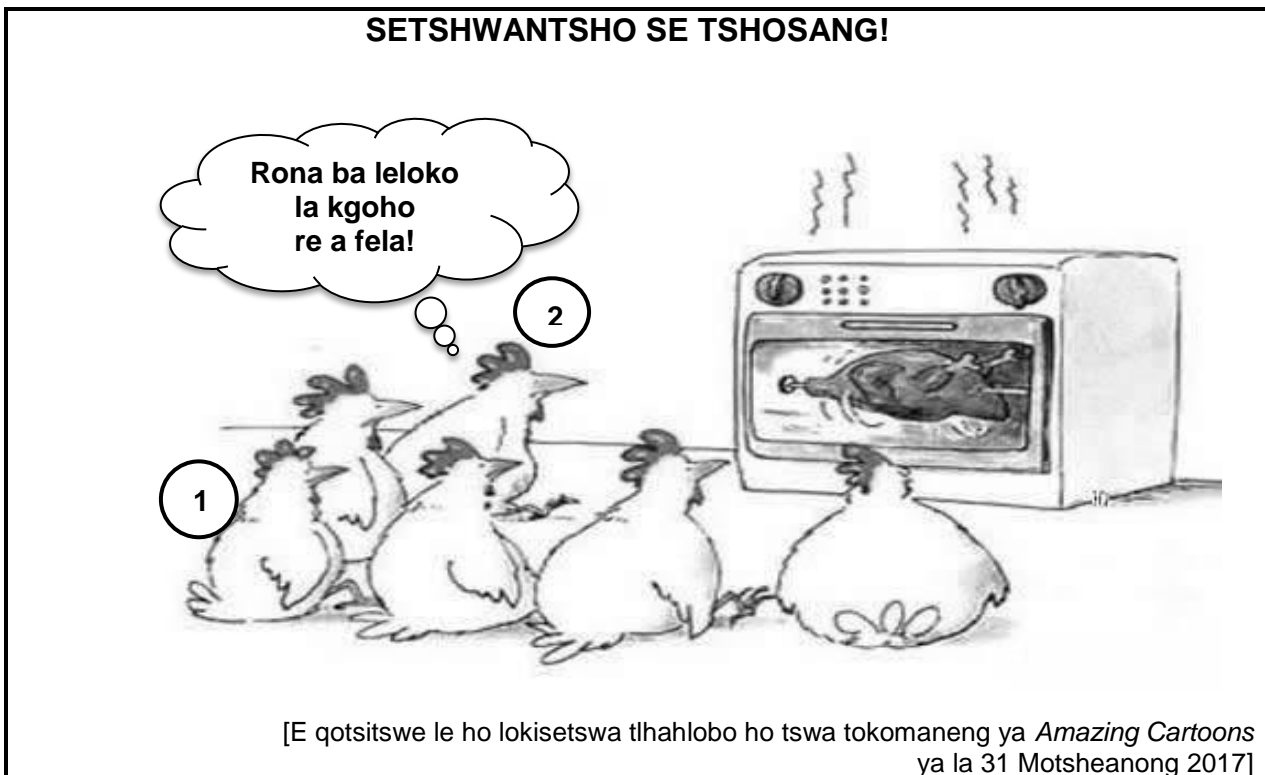

- 3.3 Ebe pososelo eo re e bonang difahlehong tsa monna le mosadi ba hlahellang temeng e na le tshusumetso efe ho moreki ya habilweng? (2)
- 3.4 Hlalosa se bolelwang ke polelwana ena, 'ka ho panya ha leihlo' o ipapisitse le se bapatswang. (2)
- 3.5 Bahlahisi ba papatso ee ba habile haholo bomang setjhabeng? Tiisa karabo ya hao. (2)
- 3.6 Ha o nahana ke mathata afe a ka tliswang ke mokgwa ona wa ho banka o bapaditsweng temeng ee? (2)
- [10]**

POTSO YA 4: KHATHUNU

Bala le ho boha khathunu ena e latelang ebe o araba dipotso tse thehilweng hodima yona.

TEMA YA E

- 4.1 Ho ya ka se etsahalang mona ke eng e re bolellang hore onto e hoteditswe? (1)
- 4.2 Hlalosa hore motaki wa khathunu o tshwantshisa eng ka batshwantshisi ba shebelletseng wa habo bona ha a ntse a butswa ka hara onto? (2)
- 4.3 Molaetsa o fetiswang ka tsela ya tomatso khathunung ee ke ofe? (2)
- 4.4 Hobaneng ha motshwantshisi ya nomorilweng 1 a shebahala a le monyenyanane haholo ho ya nomorilweng 2? (2)

- 4.5 Ke lentswe lefe ho a ka hara pudulwana ya monahano le bontshang hore motshwantshisi enwa ya nahanang o nahanela bona kaofela? (1)
- 4.6 Ke maikutlo afe a bonahatswang ka batshwantshisi ba tjametseng onto? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- [10]**

POTSO YA 5: TEMA YA PROSA

Bala diratswana tse latelang ebe o araba dipotso tsa thutapuo le tshebediso ya puo tse botsitsweng hodima tsona.

TEMA YA F

1	Mabotho ohle a Tsekanatsatsi a kopane diahelong tsa molaodi wa sesole. Kajeno banna ba tshwere kopano e kgolo diahelong tsa mabotho a Tsekanatsatsi. Molaetsa o moholo o ileng wa sisinya naha yohle hore ho hlokeha bahlankana ba sebete sa ho beha tau setswetse ho pholosa naha ya bona e yang le dira o fihlile Molaetsa o fihlile maobane ka Kabelwamanong ya shweleng maikutlo, moshemane ya pelo e thata ho feta lejwehadi la moremaphofu.	5
2	Kajeno ke letsatsi lesele le sa tshwaneng le a mang kampong ena ya masole. Ho kopane banna ba baholo eseng bomamesana, mme ba loha thapo, ba tlama mafito a thata, ba rala meralo e rarahaneng, e utlwiswang ke rona bashemane ba fetileng nthong tse thata. Meralo ya malala a laotswe, ntho tse robalang ka ihlo le le leng feela. Mane letlapeng le leboteng ho marangrang a lobokaneng. Ke matheba le melana e tswapelang e tshekalla.	10
3	Ke morabaraba o batlang bashemane ba dihlooho tsa botjha le kutlwisiso. Ke morabaraba o kopantseng le dipalo tse utlwiswang ke rona bashemane ba utlwisang ntho tse thata, ba tsebang dibaka tseo, ba kileng ba di hahlaula nyene le bosiu, pelo di hlorile ke ho nyorelwa mofuthu le kgotsofalo ya Tsekanatsatsi. Kgele! Jwale ra tonela letlapa mahlo. Ra utlwisisa ha ho ntse ho hlalosa ba tsebang.	15

[E qotsitse le ho lokisetswa tlhahlobo ho tswa bukeng ya *Kabelwamanong*, KPDMaphalla]

- 5.1 Qotsa polelo e bontshang leeme ho tswa temeng e ka hodimo. Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 5.2 Bolela hore mantswe ana a fehla maikutlo a jwang ho masole.
Ho hlokeha bahlankana ba sebete sa ho beha tau setswetse ho pholosa naha ya bona e yang le dira. (1)
- 5.3 Ke moelelo ofe o akanngwang ka tshebediso ya tshwantshiso e latelang?
Kabelwamanong ya shweleng maikutlo. (2)

- 5.4 Fana ka moelelo o otlohileng wa polelo ena:
Banna ba loha thapo, ba tlama mafito a thata. (2)
- 5.5 Sepheo sa mopheti wa tema sa ho sebedisa mahlalosongwe a latelang ho tswa moleng wa 8–9 ke sefe?
... ba tlama mafito a **thata**, ba rala meralo e **rarahaneng** ... (2)
- 5.6 Bopa polelo ka lentswe lena 'morabaraba' ho totobatsa moelelo wa sethatho wa lentswe lena. (1)
[10]
- MATSHWAO OHLE A KAROLO YA C: 30**
MATSHWAO OHLE A PAMPIRI ENA: 70